

О ЈЕЗИКУ ДНЕВНИКА ЈЕДНОГ НИШЛИЈЕ ИЗ 1915. ГОДИНЕ¹

Сажетак: Рад се бави описом језика *Дневника* из 1915. Мијахла Н. Петровића Морене, трговца из Ниша. Анализиране су одлике свих нивоа језичке структуре. Резултати су упоређени са карактеристикама језика нишке штампе из времена Првог светског рата (*Новости*, *Нова зора*, *Нова победа*) и из последње деценије XIX века (*Нишки трговински гласник*), као и са савременим српским језиком.

Кључне речи: *Дневник из 1915*, Михајло Н. Петровић, језичка анализа, стандардни српски језик, фонетика, морфологија, синтакса

0. Циљ овог рада је анализа језика *Дневника из 1915*. Михајла Н. Петровића Морене, трговца из Ниша. *Дневник* је писан стандардном српском екавицом са елементима призренско-јужноморавског говорног типа, па ћемо настојати да утврдимо које се особине стандарда и народног говора јављају у тексту.

0.0.1. Будући да је описан језик неких новина издатих у Нишу током Првог светског рата (*Новости*, *Нова зора*, *Нова победа*, уп. Јовић 2014) и крајем XIX века (*Нишки трговински гласник*, уп. Јовић 2011, 2012а, 2012б) могуће је упоређивати језичке одлике новинског функционалног стила и идиолекта са истог говорног подручја и из истог времена, те и у распону од две деценије.

0.1. Михајло Н. Петровић (1872–1950), за живота угледни трговац, потиче из старе нишке трговачке фамилије која је носила породични надимак Морена. Био је сведок историјских дешавања у Нишу с краја XIX и почетка XX века, а међу суграђанима свога времена остао је упамћен и као њихов добар познавалац и приповедач, који је умео живо и истинито да представи

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178001: *Историја српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

прошле догађаје.² За породично занимање, којим ће се током живота бавити, стекао је за оно време потребно образовање – основну школу и три разреда гимназије. Није мењао место боравка осим што је учествовао у Другом балканском рату, о чему говори и кратак сачуван дневнички запис о мобилизацији из 1913. године. Приватна писма доказују да се, као што је и очекивано, служио локалним нишким говором, који припада призренско-јужноморавском говорном типу призренско-тимочког дијалекта.³

0.1.1. У том смислу, језик његовог *Дневника* може се посматрати и са социолингвистичког аспекта, пошто се из биографије Михајла Петровића може закључити да је био просечан говорник нишке средње класе на прелазу из XIX у XX век, који се служио језиком средине (призренско-јужноморавским говорним типом) и учио стандардни српски језик, који је користио у одређеним приликама.

1. *Дневник* је део приватне заоставштине, није сачуван у целости и до нас је дошло пет фотокопираних страна А3 формата. Оригинал је писан руком. На њему је касније правописне и језичке интервенције вршио Драгољуб О. Петровић, унук Михајла Н. Петровића, и то у виду додавања тачака, запета, великих слова и језичких исправки у духу савременог српског стандарда.⁴ *Дневник* је насловљен *Моји доживљаји и страдације у рату са Аустро Немцима и Бугарима*, а почиње описом догађаја који су се збили 21. октобра 1915, када се већ очекивала бугарска окупација Ниша. Иако у горњем десном углу прве стране стоји датум, 21. октобар 1915. године, биће да је текст настао након Првог светског рата. Међутим, та чињеница не утиче значајно на језичке карактеристике споменика.

1.1. Садржина је укратко следећа: аутор дневника, у жељи да остане са породицом у Нишу и с њоме подели добро и зло и сачува свој иметак, оглушио се о наредбу за евакуацију становништва, коју је донео Државни савет. У атмосфери страха од неизвесне будућности и најезде окупатора, најпре је постао сведок пљачке државне имовине, а у општем метежу који настаје, његова радња бива мета разбојничког напада.

1.2. Правопис *Дневника* је Брозов (1892), што неће бити предмет посебне анализе, али је ову одлику потребно нагласити због примера који ће

² Из посмртног говора који је одржао Андон Андоновић (приватна заоставштина).

³ *Ете драги Николо ја ти написа кко сам знаја и умеја а ти пак тури у твоју историју како умеш и можеш* итд. (из преписке са Николом Анђелковићем).

⁴ Намера је била да се тај дневнички запис објави. Исправке упадљиво одударују од оригинала и не онемогућавају правилно ишчитавање текста.

бити навођени као у оригиналу (нпр. *подписао* 1, *Отсечно* 1, *по наредби* Г. Преседника 1). Такође, Михајло Петровић није много пазео на писање тачке, запете и великог слова. Реченице су врло дуге и неиздељене. Велико слово долази превасходно на почетку пасуса и када се пишу лична имена и по нека административна функција (Г. Преседника 1). Састављено и растављено писање речи такође не одговара данашњим правилима (*не могуће* 1, *не пријатну вест* 1, *самном* 1, *да ме нешто на само упита* 2 итд.).

1.3. У даљем тексту биће анализирани фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке одлике рукописа, уз јасно одвајање дијалекатских црта, које и данас одликују говор Ниша (Тома, 1998), од данас архаичних језичких особина, карактеристичних за језик предвуковских писаца и Вуков језик.

2. Фонетске црте

Дневник је писан стандардном српском екавицом уз извесна дијалекатска одступања, од којих се најкрупнија тичу несигурности у писању сугласника *х* и *ф*, што, заправо, и није необично у писаном језику крајем XIX и почетком XX века, и представља шире присутне народне штокавске црте (Богдановић, Марковић, 2000: 51, 54), које су се јављале у књижевном језику. У мањој мери заступљено је колебање вокала под утицајем експираторног акцента и гласовног окружења, а то је особина призренско-тимочког дијалекта. Као књишке језичке одлике јављају се честа употреба покретних вокала у заменичко-придевској промени и несажимање енклитика код повратних глагола у перфекту.

2.1. Замена јата је екавска (*саветују се* 1, *отерати* 1, *децу* 1, 2, *место* 1, *вест* 1, *цела је чаршија* 2, *бежимо* 2; *секиром* 5) са данашњим стандардним икавизмима (*није остала* 4, *није било* 4, *нико није имао* 5; *куражнији људи* 1; у *себи* 2, *по наредби* 1, у *својој књизи* 1, у *великој бризи* 2, у *болници* 2, *по чијој наредби* 3, *да кажем жени* 4, *рекох Кости* 5) и без одступања од ситуације која карактерише и данашњи екавски стандард.⁵

2.2. У заменичко-придевској промени чести су покретни вокали, као и у језику новина из тога доба (Јовић, 2014): *Ја свакога уверавах* 1, *мога старог пријатеља* 1, *да ће тога дана бити* 2, *јер тога дана* 3, *са њиме* 2, *на нека са њоме* и *не правио употребу* 1, *по своме знању и нахођењу* 1, у *томе моменту* 2, у *томе дође онај Пироћанац* 3, у *томе дође момак* 3.⁶

⁵ Нису забележени икавизми попут *живио*, *гди*, шумадијско-војвођанског типа (Ивић, 2001: 94, Реметић, 1985: 106), који су присутни у нишким новинама из Првог светског рата (Јовић, 2014), а којих је било и више у нишким новинама с краја XIX века (Јовић, 2012а: 288).

⁶ Показало се да је у питању језичка особина која је била присутна у старијем језику, укључујући и језик предвуковских писаца (Младеновић, 1964: 67; Кашић, 1968: 80–81;

2.3. Изостаје сажимање код енклитика у перфекту повратних глагола и у пасивним конструкцијама: *Питах га шта се је домислио* 3, *вукло се је немилице* 4, што је одлика језика нишких новина с краја XIX века и, у мањој мери, и нишке штампе из периода Великог рата (Јовић, 2014).⁷

2.4. Нема сажимања у вокалској групи *-ао*: *као* 1, 2, *посао* 1, *бојао* 1, *ушао* 1, *утегао се* 2, *могао* 3, *дошао* 4, 5, *отишао* 4, *умакао* 5, што се може протумачити чињеницом да промена финалног *-л* у *-о* није одлика говора призренско-тимочког дијалекта (Ивић, 2001: 148), па су облици са вокалском групом усвојени као одлика књижевног језика и нису мењани.

2.5. У тексту *Дневника* присутно је колебање вокала: *да је мало пре дошао један кумита* 4, и *тај исти кумита дође у дућан* 4, које је карактеристично за призренско-тимочке говоре, а објашњава се утицајем експираторног акцента и асимилацијом суседним консонантима (Ивић, 2001: 151; Реметић, 1996: 385–391).

2.6. Сугласник *х* се у анализираној грађи пише недоследно, што је, с једне стране, одраз стања у призренско-јужноморавском (Ивић, 2001: 89; Тома, 1998: 100–105), а са друге, може бити последица утицаја писане речи предвуковског (нпр. Кашић, 1968: 53–55; Суботић 1989: 112–114) и вуковског периода, будући да је у питању особина већине српских народних говора. Ипак, стиче се утисак да је временом јачао утицај стандарда, будући да се *х* само спорадично не пише у одређеним граматичким категоријама и у појединим основама.⁸

2.6.1. Сугласник *х* изостаје у појединим примерима:

2.6.1.1. у 1. л. јд. аориста: *одох одмах* и *сврши тај посао* 1, *одох у дућан* и *посла момка да и он руча* 3, и *ја му дадо* 4, *изгрдих ји* и *најури из радње* 4; поред много више примера у којима се *х* пише:

2.6.1.1.1. *Ја свакога уверавах* 1, *једва одох до опитине* 1, *наредих момку* 2, *седох са женом* 2, *погледах на децу* 2, *помислих у себи* 2, и *свуноћ се претурах по кревету* 2, *устадох* 2, *попих* 2, *рекох* 2, 3, 4, *казах* 2, *седох* 1, 3, *ставих* 2, *одох у дућан* 3, *предложих* 3, *остадох* 3, 5, *купих*

Суботић, 1989: 111) и која је у Материћевој *Граматици* (Маретић, 1899: 207–211) праћена извесним препорукама, о чему је више речи било у Јовић, 2014. Наиме, Т. Маретић препоручује облике са покретним вокалом у ДИЛ мн. када придев или заменица стоје без именице и запажа да је употреба облика на *-има* обичнија испред облика на *-им*, ако је облика, који се мењају по заменичко-придевској промени, више. У Вуковој Писменици (Караџић, 1814: 33) у Д мн. наведени су само облици на *-има*. У савременом српском језику (Стевановић, 1986: 258–259) не препоручује се одређена употреба наставка са покретним вокалом.

⁷ И ова особина је присутна у језику предвуковских писаца (нпр. Младеновић, 1964: 70).

⁸ У језику новина приметно је повећање стабилности писања сугласника *х* од краја XIX до друге деценије XX века (Јовић, 2012а: 289–290; Јовић, 2014).

4, *покајах* 4, *одбих* 4, *реших* 4, *затекох* 4, *показах* 4, *казах* 4, *изгрдих* 4, *изађох* 5, *упитах* 5, *легох* 5, *чух* 5, *поћутах* 5, *обукох* 5, *дограбих* 5;

2.6.1.2. у заменичко-придевској промени: *чух* 4-5 пуцња *топовски* 5; поред:

2.6.1.2.1. од *мојих милих* и *драгих* који су ми на бојном пољу 1, махом избеглице *сиротних* класа 4, *војничких хаљина* 4;

2.6.1.3. у облицима глагола *хтети*: *који колико и шта оће* носи 3; али и:

2.6.1.3.1. *ако бих хтео* 1.

2.6.2. Забележени су и ликови у којима се у хијату развио одговарајући глас: *брашина*, *соли*, *дувана* 4; *сандук дувана за 2 дин* 4;

2.6.2.1. као и по један пример супституције *х са г и к* у 1. л. јд. аориста: *кад сам ушао... затеког* и *Г. Раде Николића, рентијера* 1, *прекрстик* се и *устадох* 3, који се могу сматрати и грешком у писању, иако је особина присутна у народним говорима призренско-јужноморавског говорног типа (али не у тој категорији, уп. Богдановић, 1987: 101; Реметић, 1996: 405; Тома, 1998: 104).

2.6.3. У различитим основама и положајима у речи *х* се чува у примерима: *војничких хаљина* 4, *по своме знању и нахођењу* 1, *дрхтећи сав* 1, *ћерке Аћима Динића, мех. оvd.* 4,⁹ *махом избеглице сиротних класа* 4; *да одмах* идем 1, *одох одмах* и *сврши тај посао* 1.

2.6.4. Пример хиперкорекције је основа *хрђ-* (Стевановић, 1986а: 144): *да ми нешто хрђаво не саопшти* 1, *можда је неки хрђав човек* 3. Ова особина је у језик књижевности краја XIX века могла ући из језика преддуковских писаца, рецимо Доситеја, Рајића, Хацића (Сучевић, 1914: 17; Младеновић, 1964: 67; Суботић, 1989: 113), а њена дијалекатска база могу бити банатски говори (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 341–342).

2.7. Сугласник *ф* се добро чува, али је, под утицајем дијалекта (Тома, 1998: 98), присутна и његова нестабилност у виду хиперкорекције:

2.7.1. *потих кафу* 2, *веша*, *платна*, *штофа* 4, *затражише свиленог фула* 4;

2.7.2. *прифатне установе* 1, *настати* и *пљачка прифатне имовине* 5.¹⁰

2.8. Присутне су и различите алтернације сугласника: *Октобра* 1, *рекох Кости да спреми реворвер* 5.

⁹ Уз навођење имена идентификација особе подразумевала је и навођење занимања што је обично бележено скраћеницом. У овом случају *мех. оvd.*, тј. *механције овдашњег*.

¹⁰ Иста појава забележена је и у језику нишких новина с краја XIX века (Јовић, 2012а: 290), и знатно мање из времена Првог светског рата (Јовић, 2014). Интересантно је да се у грађи Пол-Луј Томе нашао исти пример хиперкорекције – *прифатни станови* (Тома, 1998: 98).

3. Морфолошке црте

Међу штокавским народним морфолошким одликама присутним у већем броју народних говора, а иначе посведоченим и у прегледаним штампаним текстовима из Ниша, среће се раширенија употреба наставка *-т* код трпног глаголског придева. Најупадљивија морфолошка призренско-јужноморавска дијалекатска одлика језика *Дневника* Михајла Петровића је облик *ве* у акузативу множине личне заменице другог лица, као и облик *ји* у истом падежу множине личне заменице трећег лица. Научену црту представља облик *бих* у 1. лицу једине аориста. Што се осталих морфолошких особина тиче, нема крупнијих одступања у односу на савремени српски стандардни језик.

3.1. Облик вокатива једине личног имена *Коста* није једнак номинативу (уп. Тома, 1998: 169, *Алексо*, *Живото*, *Жаклино* и сл.) и гласи *Косто: Косто, отвори врата* 5.¹¹

3.2. У деклинацији личних заменица, осим стандардних: *обрати се мени* 2, *рече ми* 1, *самном* 1, *са њоме* 1, *како ће их* 1, *њих има доста* 3, *па их продаје* 4, *фришко их затворим* 5;

3.2.1. срећу се и следећи облици: *ој јадна децо моја, каква ли ве судба чека?* 2, *изгрдих ји* и *најури из радње* 4, који се јављају под утицајем народних говора (Богдановић, 1987: 164, 168).

3.3. У првом лицу једине аориста глагола *бити* није уопштен лик *би*, као у осталим лицима,¹² већ се јавља *бих*: *и ако бих хтео* 1, *Рекох му да бих га радо примио* 3. Исти облик среће се и у језику тадашње штампе (Јовић, 2014), очигледно као маркирана, научена категорија.

3.3.1. Пронађен је и један пример хиперкорекције: *кад бих око ½ 12 сати* 5.

3.4. Шира употреба облика трпног придева на *-т-*, особина народних говора присутна на читавом подручју српског језика (Богдановић, Марковић, 2000: 119), па и у овој говорној зони (Реметић, 1996: 508–509, Богдановић, 1987: 201–202), заступљена је само у примеру: *казато је народу* 3.¹³

¹¹ И у језику нишких новина из истог периода облик вокатива једине именице *Маргарита*, која припада истој деклинационој врсти, гласи *Маргарито* (Јовић, 2014).

¹² Познато је да је уопштавање облика *би* у парадигми аориста глагола *бити* шире заступљена особина народних говора (Богдановић, Марковић, 2000: 120–121), а оваквих облика било је и у језику нишке штампе с краја XIX века (Јовић, 2012а: 292), као и у штампаним с почетка XX века (Јовић, 2014).

¹³ Ова језичка црта била је шире заступљена у језику новина с краја XIX века (Јовић, 2012а: 292), а у једном примеру јавља се и у нишким новинама из периода Првог светског рата (Јовић, 2014).

4. Синтаксичке црте

4.1. Употреба падежних облика

У синтакси падежа, као што је било и очекивано, под утицајем аналитизма својственог говорима призренско-тимочког дијалекта, на више места долази до мешања падежа мировања и кретања, а ретко и до удвајања облика личних заменица. Бројне конструкције такође су у духу локалног народног говора. Изразита је несигурност М. Петровића у употреби личне заменице за свако лице. Као књишке особине јављају се словенски и партитивни генитив и неодређени придевски вид.

4.1.1. Употреба словенског и партитивног генитива, који немају подлогу у матерњем говору аутора *Дневника*, долази у примерима: *шта ти ту није било брашна соли дувана војничких хаљина веша платна штофа* и *ваздан које чега* 4, *затражише свиленог фула да им продам* 4, *кад му је она казала да пара* нема 4, *јер само он једини што имаше оружја од нас* 5. Словенски генитив, како је приметил М. Ивић (1957: 120), спада у одлике Вуковог језика које су се касније постепено губиле и по којима се он разликује од данашњег књижевног језика.¹⁴

4.1.2. Етички датив врло је чест као стилско средство: *Затекнем ти Алексу и његовог рођака Косту магационера* 3, *шта ти ту није било* 4.¹⁵

4.1.3. Несигурност у употреби заменице за свако лице потврђена је великим бројем примера, али само у вези с првим лицем јединице: *мени пак неки унутрањи глас ми говораше да моју жену, децу и крваво стечену имовину не напуштам и да на прагу мога дома са мојом женом и децом поделим зло и добро*. 2, *казах му моју намеру* 2, *да га примим на преноћиште и склоним у мојој кући* 2, *боље да и ја заједно са мојом женом и децом погинем* 3, *Одем код Алексе и саопштим му моју намеру и он ми одобри мој поступак* 5. Овакву нестандартну употребу присвојне заменице М. Стевановић (1986: 286–287) оправдава потребом за посебним наглашавањем припадности одређеном лицу,¹⁶ што и овде може бити случај.¹⁷

4.1.4. Удвајање облика личних заменица спада у изразито дијалекатску црту призренско-тимочких говора (Ивић, 2001: 151): *мени пак неки унутрањи глас ми говораше* 2.

¹⁴ Употреба словенског генитива није била одлика језика нишке публицистике крајем XIX века, али га је било у језику прегледане београдске штампе из тог периода (Јовић, 2012б: 91).

¹⁵ Присутан је и у језику нишких новина из периода Великог рата (Јовић, 2014), као и двадесетак година раније у језику штампе (Јовић, 2012б: 91).

¹⁶ Уп. примере попут: *да ме тамо у својој књизи уведу* 1, *помислих у себи* 2, *енглеска мисија црвеног крста такође је отворила свој магацин и почела да баца све своје ствари* 4.

¹⁷ Такође је тумачи и утицајем страних језика, који је мање вероватан.

4.1.5. Облици неодређеног придевског вида, који нису одлика призренско-јужноморавских говора (Белић, 1999: 292), срећу се у прегледаној грађи: *да ће тога дана бити велика несрећа за мој жалостан Ниш 2, јер тога дана од рана јутра 3.*¹⁸

4.1.6. У конгруенцији, у складу са стањем у призренско-јужноморавским народним говорима, било је очекивано мешање падежа кретања (ак.) и мировања (лок.) (Ивић, 2001: 149), што је потврђено у више случајева: *да још одмах идем у њиховом стану да ме тамо у својој књизи уведу 1, Седох на столици 2, и пристаде да и он са Костом спава у мој дућан 5, пуче једна пушка пред мојим дућану 5, све је било на своје место 5.*¹⁹

4.1.7. У бројним конструкцијама има примера попут: *чух 4-5 пуцања топовски 5, кад би око 9 часа 5*, што одговара ситуацији у призренско-јужноморавским говорима (Богдановић, 1987: 155; Тома, 1998: 186).

4.2. Синтакса глагола

Најупечатљивија у синтакси глагола је употреба инфинитива што је изразито књишка црта, без потпоре у народном говору аутора *Дневника*. С друге стране, имперфекат у приповедању може бити подржан и чувањем овог глаголског времена у призренско-тимочком дијалекту, иако се његова употреба везује и за Вуков језик.

4.2.1. Инфинитив је врло чест у језику дневника М. Петровића, иако то није одлика призренско-тимочког дијалекта (Ивић, 2001: 150–151): *Отсечно му одговорих да ће моја жена и деца самном заједно остати код куће и делити самном и зло и добро. 1, Поче он мене од тога одвраћати говорехи 1, не могах ништа окусити 2, мислећи шта ће и како ће бити 2, да ће тога дана бити велика несрећа 2, а ја остадох мислећи шта ћу даље радити 3, рекох му да ћу га примити и склонити 3.*

Ово је карактеристично и за анализирани новинске текстове из Ниша, нарочито оне из времена Великог рата (Јовић, 2012б: 93; Јовић, 2014), што се може објаснити утицајем стандарда, лектире (Ивић, 1957: 123) и страним језичким утицајима у језику вести преведених са страних језика. Инфинитив најчешће долази као допуна модалним и фазним глаголима (*моћи, хтети, почети*) и често се смешта на крај реченице, о чему ће накнадно бити речи (в. 4.3.1).

4.2.1.1. Разуме се, среће се и конструкција *да + презент*, која је у овим говорима обична као допуна глаголима непотпуног значења (Богдановић,

¹⁸ Реч је о особини Вуковог језика која се рано изгубила (Ивић, 1957: 118), а била је одлика и језика нишке штампе с краја XIX века, чак у већој мери у односу на језик београдске штампе (Јовић, 2012б: 92), и одлика нишке штампе с почетка XX века (Јовић, 2014).

¹⁹ Оваквих примера било је у језику штампе објављене у Нишу и крајем XIX века, махом у огласима (Јовић, 2012б: 92) и у време Првог светског рата, иако у малом броју, у чланцима (Јовић, 2014).

1987: 248): *седох са женом и децом да вечерам 2, полегасмо да спавамо 5, легох понова да спавам 5.*

4.2.2. Имперфекат је чест, иако је основно приповедачко време аорист:²⁰ *не могах ништа окусити 2, погледах на децу која се весело играху 2, ваљда и сама природа предвиђаше 2, ја стојах на вратима 2, сви моји другови и пријатељи саветоваху ме 2, мени пак неки унутрањи глас ми говораше 2, моји другови сви тврдо спаваху 5, он једини што имаше оружја 5.* Аорист и имперфекат су обични у приповедању у призренско-тимочким говорима (Ивић, 2001: 153).²¹

4.3. Синтакса реченице

Све уочене одлике везане за синтаксу реченице усвојене су из књижевног језика предвуковског и вуковског периода. Ради се о везивању глагола за крај реченице, раздвајању атрибута од именице глаголском енклитиком, смештању атрибута иза именице и употреби пасивних конструкција.

4.3.1. Глагол на крају реченице, посебно инфинитив, представља књишку црту у језику *Дневника*: *рекох момку да само врата отвори и да продају избегава 2, јер смо са њиме тако раније уговорили да један без другог не идемо 2, казах му моју намеру да ћу остати код куће на шта ме буде снашло 2, јер тога дана од рана јутра не знам по чијој наредби сви државни и монополски магацини отворени су 3, рече да и он то исто мисли 3, да се још једном о томе разговоримо 3, да се не вара да од пљачке штогод купује 4; да му искрено кажем да ли ћу богати или остати 3, рече ми да ће и он са Костом остати 3, рекох му да ћу ја о томе промислити на ћу их известити 3, рече ми да није могао никога наћи 3, и да ће они то сутра и цабе разграбити 4.*

У питању је особина Вуковог језика и језика предвуковских писаца с почетка XIX века, настала под утицајем немачког и латинског језика (Ивић, 1957: 123; Стевановић, 1987: 160–163), која је била честа и у језику штампе крајем XIX века (Јовић, 2012б: 95), а додатно је поткрепљена страним језичким утицајима почетком XX века, те је врло заступљена и у језику нишке штампе из доба Првог светског рата (Јовић, 2014).

4.3.2. Раздвајање атрибута од именице глаголском енклитиком такође представља особину језика предвуковских писаца (Кашић, 1968: 108; Су-

²⁰ Једино се у приповедању о покушају пљачке радње М. Петровића као приповедачко време јавља презент: *погледам у сат тачно 12 и у томе чујем како се неко око дућана шуња ја пак рачунам да је то дошао мој момак да види шта радим па сачекам шта ће даље бити... фришко их затворим и привезем па чучнем ту чекајући даље догађаје, погледам чекмеце и оно је било обијено 5.*

²¹ Ова особина није карактеристична за језик нишке штампе из тог периода, где је пронађен само један пример (Јовић, 2014), али је у већој мери присутна две деценије раније, и у преводним књижевним чланцима и ван њих (Јовић, 2012б: 94). Ради се о одлици Вуковог језика (Ивић, 1957: 118) које се није задржала у савременом српском стандарду.

ботић, 1989: 168), као и Вуковог језика (Ивић, 1957: 123; Стевановић, 1987: 165). У тексту *Дневника* среће се један такав пример: **цела је чаршија затворена 2**.

4.3.3. Смештање атрибута иза именице је стара језичка особина која се добро чувала и у првој половини XIX века (Брозовић, Ивић, 1988: 40), па је била обична и у језику предвуковских писаца (нпр. Кашић, 1968: 106–108; Суботић, 1989: 166–168) и у Вуковом језику (Ивић, 1957: 122–123; Стевановић, 1987: 163–164). У *Дневнику* нема много оваквих примера, а стиче се и утисак да су стилски маркирани: *дан суморан и кишовит 1, дан мутан и суморан 2, ој јадна децо моја 2*.

4.3.4. Употреба пасива и безличних конструкција: *све државне и прифатне установе имају се евакуисати 1, сви државни и монополски магацини отворени су и казато је народу 3, вукло се је немилнице 4* – које данас звуче архаично, представља карактеристику Вуковог језика (Ивић, 1957: 123; Стевановић, 1987: 157–159), забележену и у језику нишке штампе с краја XIX века (Јовић, 2012б: 95–96), као и у знатно мањој мери двадесетак година касније (Јовић, 2014).

4.3.4. Синтаксичке конструкције страног порекла (калкови), које воде номинализацији исказа и декомпоновању предиката, попут: *па нека са њоме и не правио употребу 1, и сврши тај посао 1, обрати се мени са молбом 2, ставих му се на расположење 2, да се борбе воде на Грамади и Плочи 3, рекох му да је моје тврдо решење да останем 3, пало ми је у очи да ту пљачку врше махом избеглице сиротних класа 4* – одлика су језика пословних огласа у нишким новинама с краја XIX века (Јовић, 2012б: 96), док их је знатно више у штампи из Првог светског рата (Јовић, 2014).

5. Запажања о лексици

У лексици су примећени архаизми и позајмљенице различитог порекла, међу којима доминирају интернационализми, мада има и турцизама. Честа је и номинализација исказа, у чему се огледа страни језички утицај.

5.1. Употреба архаизама условљена је самом ратном тематиком: *страданије у рату 1* (у наслову), *на све стране видиш једну бежанију 1, куражницији људи 1, каква ли ве судба чека? 2*;

али има и речи које су у то доба спадале у немаркирану лексику, али су са садашњег становишта архаичне: *седох уз астал са децом да ручам 3, наредба за евакуацију вароши 1, шта ти ту није било ... војничких хаљина 4, момак ми донесе вечеру и постељне ствари 5*.

5.2. Међу речима страног порекла присутни су и турцизми: *да раније затвори дућан 2, да са момком спава у дућану 3, ја се реших да спавам у*

дућану 4, *цела је чаршија затворена* 2, *на их продаје по чаршији* 4, *погледам чекмеце* и *оно је било обијено* 5, *да ће то они сутра и џабе разграбити* 4, али и: *и по обичају одох у радњу* 2, *да ја дођем после ручка до њега у магазу* 3, *и ја одох у магазу код Алексе* 3.

Турцизама је било и у две деценије старијој нишкој штампи (Јовић, 2011: 84–85), а знатно мање, претежно у стилској функцији, и у језику новина из Великог рата (Јовић, 2014).

5.3. Примећени су и интернационализми, од којих већина припада војној терминологији (*артиљерија, евакуација, муниција, реворвер, фронт*), неки су из области опште лексике (*октомбар, мисија, момент, фришко*), или се тичу економије и назива занимања (*монопол, магационер, рентијер*): *имају се евакуисати* 1, *за евакуацију вароши* 1, *на северном фронту* 2, *мунициона колона тимочког артиљеријског пука* 5, *реворвер* 5; *Октобра* 1, *фришко их затворим и привежем* 5, *у томе моменту* 2; *рођака Косту магационера при Монополу* 3, *сви државни и монополски магацини* 3, *енглеска мисија црвеног крста такође је отворила свој магацин* 4, *Г. Раде Николића, рентијера* 1.

5.4. У језику *Дневника* присутне су и неке колокације и фразеологизми, обични у свакодневном језику: *лије као из кабла* 1, *Богу је било плакати кад погледа* 3, *ни једна жива душа није остала* 4, *пало ми је у очи* 4, *сан никако не долази на очи* 5.

6. Закључак

Анализа језика *Дневника из 1915*. Нишлије Михаила Н. Петровића показала је да се у односу на данашњу стандардну српску екавицу јављају извесна фонетска, морфолошка и синтаксичка одступања, која се ослањају на особине локалног призренско-јужноморавског говорног типа или на особине Вуковог језика и језика предвуковских писаца. У начелу, дијалекатске црте присутније су на фонетском и морфолошком плану, док је књишки утицај присутан на плану синтаксе.

6.1. Језичке особине *Дневника* упоређене су са језиком нишке штампе издате крајем XIX века и у другој деценији XX века како би се уочиле могуће сличности и разлике.

6.2. Фонетске одлике анализираног текста одговарају данашњој стандардној екавици, али су присутни нестабилност у писању графема *х*, *ф* и колебање вокала у речима (*комита/кумита*), што су особине нишког говора. Међутим, видан је и утицај образовања и писаног језика (штампе и сл.), будући да су примери испуштања *х* ређи у односу на оне са записаним *х*.

6.2.1. Књишки утицај огледа се у честој употреби покретних вокала у заменичко-придевској промени (*мога старог пријатеља, са њиме, по своме знању*) и у несажимању енклитика у перфекту повратних глагола и у пасивним конструкцијама (*вукло се је немилице*).

6.3. Међу морфолошким особинама као дијалекатске издвајају се: шира употреба трпног придева на *-т* (*казато*), вокатив јединице типа (*Косто*) и облици акузатива множине личних заменица *ве, ји*.

6.3.1. У усвојене, стандардне облике спада *бих* у 1. л. јд. аориста глагола *бити*.

6.4. Осим у синтакси падежа, у којој се одражава стање у локалном говору, синтаксу глагола и синтаксу реченице углавном одликују књишке особине.

6.4.1. На плану синтаксе падежа бројем потврда доминирају мешање падежа мировања и кретања (*седох на столици*), удвајање облика личних заменица (*мени ми говораше*), нестандардна конгруенција у бројним конструкцијама (*4-5 пуцња*), који одражавају аналитизам деклинације и друге балканистичке одлике призренско-тимочког дијалекта.

У личну особеност језика М. Петровића, која је шире заступљена без обзира на дијалекатску базу, убрајамо несигурност у употреби заменице за свако лице (*да на прагу мога дома са мојом женом и децом*).

6.4.1.1. Од одлика Вуковог језика присутна је употреба неодређеног придевског вида.

6.4.2. Синтакса глагола одликује се употребом инфинитива, изразито књишком цртом, без потпоре у народном говору аутора и избором имперфекта за друго по учесталости приповедачко време, што је, свакако, подржано и чувањем овог глаголског времена у призренско-тимочком дијалекту, иако се његова употреба везује и за Вуков језик.

6.4.3. У синтакси реченице одражавају се особине језика предвуковских писаца и Вуковог језика као што су: раздвајање атрибута од именице глаголском енклитиком, смештање атрибута иза именице, смештање глагола, често инфинитива на крај реченице, употреба пасивних конструкција.

6.4.3.1. Нема, међутим, партиципа у атрибутој функцији, изразито архаичне особине језика предвуковских писаца, која се могла срести у језику нишких новина с краја XIX века.

6.4.3.2. Присутна је и номинализација исказа, одлика језика пословних огласа у новинама с краја XIX века, и у већој мери новина из времена Великог рата, у чему се огледа страни језички утицај.

6.5. У лексиси су приметни турцизми, интернационализми и мали број стилски условљених архаизама.

6.6. Анализирани идиолект Михајла Н. Петровића у *Дневнику из 1915.* можемо посматрати и са социолингвистичког становишта, као скицу стандардног језика нишке средње класе на преласку из XIX у XX век, коју свакако допуњава опис језика новина издатих у Нишу крајем XIX и у другој деценији XX века, при чему се рачуна на утицај језика штампе на идиолект просечног говорника.

6.6.1. Поређење поменутих језичких описа омогућава да сагледамо које су црте стандардног језика онога времена биле пријемчиве код становништва средњег образовања, с једне стране, а са друге, да уочимо које су се дијалекатске црте показале као најотпорније.

6.6.1.1. Књишки утицај, у оба случаја – и у језику штампе, и у анализираном идиолекту – огледа се: у честој употреби покретних вокала у заменичко-придевској промени, усвајању облика *бих* у 1. л. јд. аориста глагола *бити*, употреби инфинитива, смештању атрибута иза именице, смештању глагола, на крај реченице.

6.6.1.2. Особине народног говора, које се најчешће јављају у прегледаним текстовима, јесу: нестабилност у писању графема *х*, *ф* и мешање падежа мировања и кретања. Како је показао опис говора Ниша, урађен крајем XX века (Тома, 1998), усвајање седмочланог падежног система остало је једна од главних тешкоћа Нишлијама у савладавању српског стандардног језика.

Извори

- Дневник из 1915.* Михајла Н. Петровића (приватна заоставштина).
 Посмртни говор Андона Андоновића на сахрани Михајла Н. Петровића (приватна заоставштина).
 Писмо Михајла Н. Петровића Николи Анђелковићу (приватна заоставштина).

Литература

- Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, т. 9. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
 Богдановић, Марковић 2000: Н. Богдановић, Ј. Марковић, *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Универзитет, Филозофски факултет.
 Богдановић 1987: Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља, СДЗб XXXIII*. Београд : САНУ и Институт за српскохрватски језик.
 Брозовић, Ивић 1988: D. Brozović, P. Ivić, *Jezik srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb.

- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Прва књига: увод и фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник XL*. Београд.
- Ивић 1957: М. Ивић, Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком, *ЗбМСФЛ I*. Нови Сад: Матица српска, 114–126.
- Ивић 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*; приредио Драгољуб Петровић, Целокупна дела П. Ивића; т. 2. Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовић 2011: Н. Јовић, О лексичким слојевима у језику Нишког трговинског гласника (8. 10. 1895–25. 12. 1895), *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XXIV, број 11. Ниш: Филозофски факултет, 81–89.
- Јовић 2012а: Н. Јовић, О језику београдских и нишких новина с краја XIX века, у: *Време и историја в славјанските езици, литератури и култури*. Сборник с доклади от Единадесети национални славистични четения 19–22 април 2012, Том I Езикознание. Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, 287–293.
- Јовић 2012б: Н. Јовић, *О неким синтаксичким одликама језика нишких и београдских новина с краја XIX века*, Годишњак за српски језик, Година XXV, број 12. Ниш: Филозофски факултет, 89–98.
- Јовић 2014: Н. Јовић, *О језику нишких новина издатих током Првог светског рата („Новости“, „Нова зора“, „Нова победа“)*, у штампи за МСЦ 44.
- Кашић 1968: Ј. Кашић, *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Караџић 1814: В. Ст. Караџић, *Писменица сербскога језика*. у Виени, репринт 1984.
- Маретић 1899: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb.
- Младеновић 1964: А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска.
- Реметић 1985: С. Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗб XXXI. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I* (гласови и облици), СДЗб XLII. Београд: САНУ и Институт за српски језик, 323–614.
- Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички систем и књижевнојезичка норма), I Увод, Фонетика, Морфологија*. Београд: Научна књига.
- Стевановић 1987: М. Стевановић, *Вук у своме и нашем времену*. Нови Сад: Матица српска.
- Суботић 1989: Љ. Суботић, *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица Српска.
- Сучевић 1914: М. Сучевић, Језик у делима Доситеја Обрадовића, *Извештај српске прав. велике гимназије ср. карловачке за школ. годину 1913/14*. 62/1914, књ. 55. Сремски Карловци, 5–60.
- Тома 1998: Пол-Луј Тома, Говори Ниша и околних села, *СДЗб XLV*. Београд–Ниш: Институт за српски језик САНУ – Просвета.

Nadežda D. Jović

ON SOME LANGUAGE PROPERTIES OF THE DIARY FROM 1915 BY ONE CITIZEN OF NIŠ

Summary

An language analysis of Diary from 1915 by one citizen of Niš, Mihajlo Petrović, shows some vernacular phonetics, morphological and syntactic characteristics, although it's basically written in Serbian ekavian standard. Consonants *h* and *f* aren't preserved in some words, preterite forms are often used, the verb has a position at the and of the sentence. In the lexical sphere there are archaic words and Barbarian items. The results are compared with language characteristics of some newspapers published in Niš at the end of the XIX century (*Niški trgovinski glasnik*) and during the First world war (*Novosti, Nova zora, Nova pobeda*).

